

ЕВРОПЕЙСКИ ГАЗОВИ КОНФЛИКТИ – ЗАПЛАХИ И РЕШЕНИЯ

Доц. д-р Васил Сивов

Събитията, свързани с газовата криза, показаха, че системата на международните отношения, както и европейската интеграционна политика претърпяват качествени изменения. Страните производители и износители на енергийни суровини превърнаха отрасъла в мощен политически инструмент. Световната икономика навлезе в активна фаза на формиране на нов енергиен ред. Геополитическото и икономическо реструктуриране от края на ХХ и началото на ХХІ век в постсъветското пространство наложиха нови правила в контрола над транспортната инфраструктура на енергоносители и превърнаха осигуряването на енергийните потребности в жизнен приоритет за сигурността на отделните страни и региони. Появата на нови граници и увеличаването на субектите на транзитните отношения създадоха условия за повишаване на равнището на неопределеност и рисковете на преноса, включително до спиране на потока на енергоносители, търговски загуби, транспортни конфликти и политическа намеса в пазарните механизми. На мнозинството новообразували се независими държави вносители на енергоресурси и осъществяващи транзита им през своите територии не достигаха финансови средства за заплащане, в резултат на което те се превърнаха в значителни длъжници на страните доставчици. Реакцията на доставчиците бе да предприемат мерки срещу несанкционираното присвояване на енергоносители от транзитните мощности на територията на ненадеждните и неплатежоспособните държави. Правителствата на заинтересованите страни потърсиха икономически обосновани варианти, позволяващи на компаниите безпрепятствен и изгоден пренос на енергийни суровини, включително създаване и експлоатация на нови транзитни маршрути, разширяване на мощностите, сигурност и непрекъснатост на доставките, недискриминационни тарифи за транзит.

Глобалното търсене на въгледородни суровини стремително расте и изостря до крайност конкуренцията в енергийния сектор. На този фон се засилва зависимостта на енергодефицитните райони, какъвто е Западна Европа, от вносни въгледороди, изпреварващ дял в

които заема природният газ. Изхождайки от настоящите тенденции, зависимостта на ЕС ще се увеличи от 50% през последните години до 70% през 2030 г., а от вноса на природен газ – до 80%.¹ По тази причина повечето страни членки са принудени да преразгледат своите енергийни стратегии с цел диверсификация на източниците и маршрутите на доставка, намаляване на зависимостта от ценовия диктат на страните износители на енергоресурси, а също укрепване на съществуващите и строителство на нови алтернативни системи за транспорт на въглеводородни горива. Основата за това беше поставена с Програмата за развитие на Трансевропейските мрежи (TEN), приета с решение на Еврокомисията и Европарламента през 1997 г. За преноса на природен газ това означава съединяване на изолираните и регионални газотранспортни системи, увеличаване на обемите на транспортирания, приеман и съхраняван природен газ, разширяване на капацитета на подземните хранилища, модернизация на съществуващите и съоръжаване на нови тръбопроводи.

Почти 50% от вноса на енергоресурси в ЕС заема Русия. Растящата зависимост на Европа от руските енергийни доставки поражда реалните опасения, че Москва може да използва "енергийното оръжие" за оказване на натиск върху външната и икономическа политика на общността. Формално такава постановка на въпроса има основания, тъй като осем континентални страни членки на ЕС зависят от 70 до 100% от руски доставки на газ, варирайки от 30% за Италия до 100% за страните от Балтика. Като най-голям износител на газ в света през последните години Русия осигурява 99% от потребностите на Словакия и България, 98% на Финландия, 82% на Гърция, 77% на Чехия, 69% на Австрия, 64% на Унгария, 52% на Словения, 39% на Германия, 24% на Франция, 22% на Румъния и 6% на Холандия. От страните извън общността Грузия, Молдова и Беларус изцяло разчитат на руския газ, за Турция неговият дял е 65%, а за Украйна – 35%. Практически руските газови доставки в една или друга степен поставят в зависимост цяла континентална Европа.²

При това не се отчита фактът, че Русия също в нарастваща степен става зависима от Европа в резултат на разширяващия се експорт на енергоресурси в региона. С други думи расте взаимната зависимост като един от феномените на глобализационния процес. В този смисъл

¹ Morelli V.L. The EU's Energy Security Challenges // CRS Report for Congress, Sept. 2006, p. II.

² Erixon F. Europe's Energy Dependency and Russia's Commercial Assertiveness. Brussels, ECIPE, Policy Briefs N7/2008, p. 3.

едва ли е оправдано да се поставя въпросът за енергийната сигурност на Европа в контекста на политическите действия на Русия, тъй като основните проблеми произтичат от изострянето на енергийната ситуация в света. Решението на такива проблеми е възможно само със съвместни усилия, свързани с огромни разходи на интелектуални и финансови ресурси и ефективно сътрудничество на страни, притежаващи възможности за мащабни енергодобивни и инфраструктурни проекти. Именно в тази сфера Европейският съюз и Русия могат да реализират своя несравним по мащаби потенциал за гарантиране на енергийната сигурност на континента.

Конфликти при либерализацията

От началото на 90-те години ЕС разработва принципите на либерализация на европейските пазари на газ. През 1998 г. е издадена специална директива за съдействие на конкурентоспособността и ефективността на единния газов пазар на ЕС чрез реализация на принципите на демонополизация, отваряне на вътрешните пазари и интеграция на газотранспортните мрежи. Ядрото на тази директива формираха правилата, предвиждащи правото на достъп до газовата мрежа на оператори на трети страни. През 2003 г. е приета нова Газова директива 55 на Европейския парламент и Съвета на ЕС, която вече на практика регулира достъпа на страните до газотранспортните и газоразпределителни системи, както и до терминалите на втечен природен газ на основата на публикувани тарифи, приложими за всички правоспособни потребители. Целта на приетите документи е повишаване на ефективността на функциониране на пазара на природен газ, понижаване на цените и издигане на равнището на обслужване чрез предоставяне на възможности за свободен избор на контрагенти при договаряне на доставките, разделяне на дейностите по транзит и разпределение и предотвратяването на съвпадащо субсидиране. Естествено продължение на тези намерения е следващата Директива 67 от 2004 г., която включва мерки по осигуряване на надеждност на снабдяването, в т.ч. и създаването на стратегически запаси в страните членки.³

Последствията от приемането на директивите и либерализацията на европейския газов пазар за Русия не са еднозначни. От една страна,

³ Директива 2003/55/ЕС. Правила на вътрешния пазар на природен газ. Директива 2004/67/ЕС. Мероприятия по осигуряване на надеждност на снабдяването с природен газ. Брюксел 2004.

стратегическата ѝ цел като износител е не само запазването на дела ѝ в икономическото пространство на общността, но и присъствието ѝ като реален пазарен субект с открит недискриминационен достъп до системите на газоснабдяване и провежданите търгове. От друга страна, диверсификацията на източниците като начин за повишаване на енергийната сигурност на Европа означава за Русия като най-значителен доставчик ожесточаване на конкурентната борба с вътрешнорегионалните и други големи износители извън континента.

Характерен въздействащ фактор в тази сфера е сблъсъкът на междумонополистическите противоречия. Руските енергийни компании, както и техните западноевропейски конкуренти, се стремят към максимизация на своите икономически показатели, която на съвременния пазар е невъзможна без вертикална интеграция. Такъв стратегически подход предполага овладяване на газоразпределителните елементи "ъп стрийм", т.е. заемаването на позиции във вътрешноевропейската енергийна инфраструктура, което не се вписва в представите нито на политиките, нито на компаниите конкуренти, нито на консервативно настроената част от населението.

По тази причина поправките в европейските документи, които задължаваха вертикално интегрираните газови компании да реализират транспорта и пласмента в различни подразделения, трябваше да създадат условия за достъп до търговските мрежи на конкурентите на националните компании монополисти. Но подобно разделение във вътрешната структура на компаниите се оказа недостатъчно ефективно, поради което контролните органи на ЕС започнаха да изискват приемането на по-строги мерки, забраняващи на доставчиците на газ да притежават транспортни мощности в Европа. Проектът на директива за разделянето на енергийните корпорации по този критерий вече влиза в разработвания от Европейската комисия пакет от мерки за по-нататъшна либерализация на пазара на горива в общността. Някои от страните членки, най-активно поддържащи тези предложения, като Испания, Великобритания и Холандия, вече пристъпиха към такова практическо съкращаване на едната сфера на дейност в структурата на енергийните гиганти. Техният опит показва, че подобна практика води до повишаване на конкуренцията в отрасъла и съдейства за понижаване на цените на електроенергията за крайния потребител. Но тя засега е възможна, защото британците и холандците все още осигуряват по-голямата част от своите потребности за сметка на собствен добив в Северно море, а испанците по-рано от другите страни започнаха да развиват вноса на втечен газ и поради това имат достатъчно диверсифициран газов пазар.

Този фактор същевременно се явява и твърде опасен с въвеждането на ограничения, които ще дискриминират производителите на газ и електроенергия. В условията на дефицит на доставчици ще бъде твърде сложно да им бъдат наложени неприемливи правила на играта. Още повече, че, ако бъдат приети, те ще засегнат не само руските холдинги, но и техните европейски партньори, имащи някакви монополни позиции. От големите вертикално интегрирани енергийни компании на континента като немските концерни Е.ОН и РВЕ, френските "Електрисите дьо Франс" и "Газ дьо Франс" ще бъде изисквано да разделят бизнеса си на сектори производство и дистрибуция, както и продажба на принадлежащите им електромрежи и тръбопроводи. Възможен е и по-мек вариант, при който тези компании ще останат собственици на разпределителната инфраструктура, но управлението ѝ ще премине към независими оператори. По принцип предстоят още значителни доработки на тази енергийна стратегия, тъй като вече се появила маса нейни противници предимно от лидерите Франция и Германия, обявяващи се в защита на своите монополисти и поддържащи тезата, че европейският пазар може да бъде конкурентен и без раздробяването на газовите и нефтените гиганти.

Характерна особеност за тази сфера е, че през последните 40 години планирането и развитието на газовите мрежи в европейските страни се осъществяваше от националните компании. Те контролираха цялата инфраструктура и притежаваха пълната информация по отношение на търсенето и предлагането на природен газ. По този начин цялата газова промишленост самостоятелно създаваше и поддържаше необходимото равнище на енергийна сигурност без да се усеща особена необходимост от регулиране на държавно, а още по-малко на междудържавно равнище. В резултат на либерализацията на газовия пазар в ЕС се образува определен организационно-правен вакуум. Газовият сектор вече не можеше, а и не желаше да поема цялата отговорност по гарантирането на енергийната сигурност, особено в дългосрочен план без съответните държавни институции.

По тази причина паралелно с въпросите за единния газов пазар в ЕС се разгърна дискусия за поддържане на определено минимално необходимо равнище на "газова" сигурност в новите условия. Предлагаха се решения, близки до действащите за нефт и нефтопродукти, за които страните членки са длъжни да поддържат стратегически запаси, равняващи се на 90 дни средно ежедневен потребление от предидущата година съгласно нормите на системата за колективна енергийна сигурност на ОИСР и Международната агенция по енергетика (МАЕ). Преди всичко бе необходима разработка на

механизми за координация на действията в рамките на общността при кризисни ситуации. Изразена бе готовност за плащане при диверсификация чрез премии за норвежки или холандски газ. Но и досега няма ясно становище какво равнище на диверсификация е необходимо за поддържане на конкурентен пазар.

Заплахи и мерки за газовата сигурност

Еврокомисията се стреми да застави всички участници да заплащат необходимите мерки за поддържане на минимално необходимо равнище на енергийна сигурност. Същността на подхода е правителствата да поемат ролята на своеобразна “пожарна команда”, но наред с това потребителите ще трябва да плащат сами застраховката в случай на пожар. Очевидно е, че материализацията както на физическите рискове като дефицита на енергийни доставки, така и на икономическите – рязкото повишаване на цените им, може да има тежки социални последици.

Най-голямата заплаха за сигурността на газоснабдяването в ЕС е прекъсването на доставките от външни източници. Опасения в това отношение предизвиква извънредната зависимост от Русия вследствие на изострените отношения с Украйна, на чиято територия преминава над 75% от целия експорт на руски газ за Европа. Безпокойство предизвиква и съмнението в стабилността на доставките от Алжир, които могат да бъдат прекратени по политически причини или в резултат на терористични актове върху инфраструктурата. За предотвратяване на бъдещи аварийни ситуации ЕС насочва усилията си към диверсификация на външните източници чрез търсене на нови страни доставчици, повишаване на гъвкавостта на газопрераждането в общността, разширяване на възможностите на подземните хранилища. Но в най-близка перспектива инвестиционните планове на газовите компании се концентрират върху увеличаване на обема на закупуваните количества от традиционните външни доставчици. Разширяването на преносните възможности чрез строителство на нови газопроводи в дългосрочен план ще позволи истинската диверсификация чрез реална конкуренция между настоящи и бъдещи доставчици, в т.ч. и между страните от ОНД – Русия, Туркменистан, Казахстан, Узбекистан, граничните с ЕС страни – Алжир и Норвегия, а в бъдеще и по-далечните като Иран. Принос за това ще има и разширяването на вноса на втечен газ от Близкия Изток – Катар, от Западна Африка – Нигерия, и от Латинска Америка.

Отчитайки постоянното увеличаване на вноса, особено значение придобива стойността на транзита на енергоносители през трети страни. Вътрешнополитическите съображения играят решаваща роля при определяне на държавните решения в тази област. За да осигури необходимата непрекъснатост на газовите доставки, ЕС ще трябва да развие сътрудничество с всички териториално ангажирани страни при определяне на транзитните такси и транспортните разходи, финансиране на инвестиции за развитие на газовата инфраструктура, увеличаване на капацитета на газохранилищата.

Специално внимание се отделя на съоръжаването на допълнителни подземни газохранилища и строителството на терминали за втечен природен газ. В ЕС функционират 115 подземни газохранилища в 17 страни членки с обща вместимост 77,5 млрд. куб. м., което съответства на 58 дни среднопретеглено потребление на газ в общността за 2008 г. По оценка на експерти до 2020 г. след съоръжаването на нови хранилища сумарната им вместимост ще нарасне с 50%.

Табл. 1. Стратегически резерви на природен газ в страните от ЕС

Страна	Работен обем на хранилищата (млн. куб. м.)	Брой на хранилищата	Потребление на запас в дни през 2008 г.
Германия	19772	41	74
Италия	17300	10	82
Франция	11633	15	94
Холандия	4750	3	45
Унгария	3610	5	105
Великобритания	3267	5	13
Чехия	2801	8	120
Австрия	2647	4	103
Словакия	2341	4	155
Латвия	2105	1	50
Испания	1990	2	21
Полша	1572	6	42
Румъния	1470	5	32
Дания	815	2	58
Белгия	650	2	14
България	500	1	61
Ирландия	100	1	9
Всичко	77323	115	58

Изт.: Cedigaz; “Европейский Союз – Россия. Проблемы энергетической безопасности”, М., РАН, ИНИОН 2008, с. 112.

С настъпването на газовата криза европейските институции изразиха намеренията си да преформатират т. нар. “политика на съседство”. Новите ориентири включват засилване на енергийния диалог с държавите от Каспийския, Черноморския и Средиземноморския регион. Предвижда се ЕС да увеличи обема на финансиране на програмите в рамките на политиката на съседство, като акцентът в тях се измести от техническата поддръжка към добива и транспорта на енергийни ресурси. Предстои създаването на специален фонд за подкрепа на инвестиционни проекти, обновяване на регионалните газопроводи по програмата INOGATE, както и на “Инициативите от Баку”, одобрени на конференцията на министрите на тема “Енергийно сътрудничество между ЕС, прикаспийските държави и прилежащите страни”, състояла се през ноември 2004 г. ЕС и 12 партньори, включващи страни от Централна Азия, постигнаха разбиране за своята взаимна заинтересованост от развитието на регионални енергийни пазари в прикаспийската и съседните територии, за тяхната постепенна бъдеща интеграция в пазара на общността и повишаването на потенциала за привличане на фондове с цел финансиране на нови енергийни инфраструктури.⁴

Равнището на енергийна сигурност на отделните страни членки на Съюза варира в широки граници. Докато големи производители на природен газ като Холандия и Великобритания почти не зависят от външните доставки, за Франция и Германия е характерна висока степен на диверсификация на доставчиците, а балтийските страни и Полша практически напълно зависят от вноса на руски газ. Зависимите държави издигат предложения за допълване на съществуващия инструментариум на енергийната сигурност в общността със задължения за солидарни действия на страните членки в случай на прекъсване на газовите доставки чрез преразпределението на наличните в полза на засегнатите от кризата. Практическата реализация на тази идея обаче предизвиква сериозни съмнения. Дори в страните от ЕС, осъществяващи самостоятелен добив на природен газ или внасящи го от алтернативни доставчици, напълно отсъства физическата възможност за оказване на помощ на страните от Балтика, на Полша и Унгария. Потенциалът за взаимна подкрепа на такива ключови участници на европейския газов пазар като Холандия, Германия, Франция и Италия е

⁴ Индикативная программа Евросоюза по Центральной Азии (2007-2010).

твърде ограничен. Друго опасение е свързано с факта, че въвеждането на подобни взаимни задължения ще понижи националната ангажираност и отговорност за газовата сигурност в зависимите страни. Поради това направените предложения няма да се обсъждат, докато разширяването на мрежата от съединителни тръбопроводи между страните не доведе до формирането на реално действащ единен вътрешен газов пазар на ЕС.

Независимо от съпротивата на компаниите монополисти и на заинтересованите от запазване на статуквото страни, линията на по-нататъшна либерализация на енергийните сектори в общността се провежда последователно и упорито. Главният възпрепятстващ проблем е в ограничения брой външни доставчици на природен газ, особено при евентуално постигане на договореност между Русия и Алжир за координация на доставките им на европейския газов пазар. ЕС всячески стимулира усилването на конкуренцията с цел привличане на максимален брой нови играчи и формирането на излишъци в предлагането на газ. Това от друга страна повишава риска от реализацията на вече договорени капиталоемки проекти като Северен и Южен поток.

Правилата на играта, предложени от водещите страни в общността, откриха нова ера в европейската енергийна сигурност. Основополагащ документ за настъпилите промени е Европейската Енергийна Харта, приета на Хагската конференция през декември 1991 г. Подписалите я страни заявяват своята “решителност да съдействат за развитието на нов модел на дългосрочно енергийно сътрудничество в Европа... за повишаване ефективността на глобалния енергиен пазар” със съвместни и координирани действия в следните области:

- достъп до енергийните ресурси и тяхната разработка;
- достъп до пазарите на суровини и енергия;
- либерализация на търговията в областта на енергетиката;
- стимулиране и защита на инвестициите в отрасъла...⁵

Разшифровката на тези направления можеше да означава само искане на гарантиран достъп до ресурси извън общността, но по европейски условия. Още повече, че страните, подписали документа, се задължаваха “да облекчат за заинтересованите оператори достъпа до и разработката на енергийните находища”. Наред с европейските, тук бяха заложени и интересите на страните от “Голямата седморка”, стремящи се към глобален диктат.

⁵ Заключителный документ Гагской конференции по Европейской энергетической хартии. <http://www.smix.biz/abro.php?id=10366>

Зависимостта от Русия

В стремежа си да изглади възникналите разногласия Руската федерация подписа Договора за Енергийната Харта (ДЕХ) още през 1994 г. Поради неизяснения режим за защита на инвестициите се предвиждаше и подписване на допълнителен инвестиционен договор, но през 1998 г. той бе блокиран от ЕС, който заяви, че сам ще определя правилата за инвестиране на своя територия. Наред с това с Протокола по транзита към Енергийната Харта ЕС се опита да наложи на Русия неизгодни условия за формиране на тарифи и регулиране на спорове по преноса на газ. Тези препятствия не бяха отстранени, вследствие на което Русия отказа да ратифицира ДЕХ през 1996 г., а по-късно Полша наложи вето на преговорите на ЕС с Русия за сключване на Договор за стратегическо партньорство на мястото на изтичащото Споразумение за партньорство и сътрудничество.

Европейската позиция спрямо Русия прилича на изискването на боксьор към противника да не се защитава. В упреците, че руският газ се използва като оръдие за натиск спрямо зависимите страни, се пренебрегва фактът, че през изминалите години се извършваше безпрецедентно в икономическата история на Европа субсидиране на голям брой страни от един единствен донор. Размерите на тези трансфери надхвърлят обема на средствата, предоставени след Втората световна война от правителството на САЩ в рамките на плана Маршал. Само субсидиите за украинската икономика са стрували на Русия 3 до 5 млрд. дол. всяка година.⁶

Най-новата газова криза бе свързана също с отказа на Киев да изплаща своите задължения. ЕС не пожела да приложи положенията от Енергийната Харта към намесата на украинското правителство в транзита на руския газ за ЕС. Документът предвижда, че всяка подписала го държава няма право да прекъсва транзита на енергоресурси през своя територия в случай на конфликт с трета страна по повод условията на доставка. Украйна като страна по договора наруши това правило. Европейският стремеж да се лиши Газпром от контрол над транзита на газ същевременно е и опит да се наложат на Русия други монополни страни транзитъори – Украйна и Полша. А когато Русия обявява прокарането на газопроводи пряко към основните потребители, ѝ се предявяват обвинения за оказване на

⁶ Луков В. Б. Россия и энергетическая безопасность Европы. Посольство Российской Федерации в Бельгии. Выступления и статьи Посла. Брюссель 11.01.2007.

натиск спрямо Варшава. Не се взема предвид обстоятелството, че съкращаването на руския дял във вноса на природен газ за ЕС е равнозначно на допълнително повишаване на цените на синьото гориво на пазара на общността. Друга възможна неблагоприятна за общността последица ще бъде преориентацията на Газпром към необятния и незадоволен азиатски пазар.

По експертни оценки Русия разполага с 27% от установените световни запаси на природен газ. От началото на 90-те години неговият добив в Русия надхвърля 640 млрд. куб. м. годишно и заема над 30% от световното производство. Състоянието и перспективите на увеличаване на проучените находища при наличие на съответните инвестиции и растеж на търсенето на външните и вътрешни пазари ще позволят повишаване на равнището на производство на газ в Русия до 681 млрд. куб. м. през 2010 г., 890 млрд. през 2020 г. и 910 млрд. през 2030 г. В рамките на Енергийната ѝ стратегия до 2020 г. са залегнали следните основни цели:

1. стабилно, непрекъснато и икономически ефективно удовлетворяване на външното и вътрешното търсене на природен газ;
2. развитие на действаща Единна система на газоснабдяване (ЕСГ) и разширяването ѝ на изток;
3. усъвършенстване на организационната структура на газовия отрасъл с цел повишаване на икономическите резултати и формиране на либерализиран газов пазар;
4. осигуряване на стабилни постъпления в приходната част на държавния бюджет и стимулиране на търсенето на продукция от свързаните отрасли – металургия, машиностроене и др.;
5. гарантиране на икономическите интереси на Русия в Европа и съседните ѝ държави, както и в Азиатско-Тихоокеанския регион и Северна Америка.⁷

Очертаните направления позволяват да се удовлетворят вътрешните потребности на страната, да се осигури увеличаване на доставките в Европа и да се формират следващите големи експортни направления – Япония, Китай, другите страни от Азиатско-Тихоокеанския регион и САЩ. Инвестициите в проучването и добива на природен газ в Русия ще възлязат през 2010 г. на 10,9 млрд. дол., през 2020 г. – на 14,7 млрд. дол. и през 2030 г. – на 19,5 млрд. дол.

⁷ Основные положения энергетической стратегии России до 2020 г. М., ИЭС МЭ РФ 2003, с. 69.

Табл. 2. Състояние и прогноза на добива на природен газ в Русия (в млрд. куб. м.)

Регион	2006	2010	2015	2020	2025	2030
Западен Сибир	600	610	630	670	670	670
Европейска част	31	40	52	80	88	90
Източен Сибир	10	11	85	115	117	120
Далечен Изток (Сахалин)	15	20	23	25	30	30
Русия общо	656	681	790	890	905	910

Изт. Топливо и енергетика России. М., ИАЦ Энергия 2008, с.609; Основные положения энергетической стратегии России до 2020 г. М., ГУ ИЭС Минэнерго России 2007; Энергетика России. Стратегия развития. М., ГУ ИЕС Минэнерго России 2006, с. 800.

Главното направление на руските газови доставки продължава да бъде ЕС, заемащ 76% от общия им обем. От 2005 г. те надхвърлят 130 млрд. куб. м. всяка година с перспектива да достигнат 160 млрд. куб. м. през 2015 г. при благоприятно развитие на отношенията. Алтернативи на руския газ в момента почти няма. ЕС и Европейската икономическа зона разполагат с 1,4% от известните световни газови запаси – твърде малко за нуждите им. Тръбопроводите от други находища, дори и да бъдат изградени, ще заработят след години. В настоящо време Русия контролира целия транзит на природен газ от средноазиатския регион, където са най-богатите находища и до 40% от световните запаси, разположени в Туркменистан, Узбекистан и Казахстан.⁸

Неотделима съставна част от енергийната сигурност представлява икономическата взаимна зависимост между износители и вносители. Ако Русия допусна компании като Бритиш Петролеум, Шел и Е.ОН в основни газодобивни райони като Волжско-Уралския, Източен и Западен Сибир, Сахалин, логично е да се очакват аналогични действия от европейските правителства по отношение на руските нефтогазови компании. Прераствайки в корпорация от 1993 г., Газпром провежда политика на експанзия, активно изкупувайки дялове от чуждестранни газови и транспортно-енергийни компании в Европа. Германия като най-голям вносител на руски газ стана главен обект на неговото настъпление. От края на 2001 г. Газпром владее 35% от Уингаз, 50% от Уинтершел Ердгаз, 49% от Дитгаз и 100% от Зарубежгаз Ердгазхандел. В периода на президентството на Берлускони корпорацията води интензивни преговори

⁸ Обеспечение энергетической безопасности Чешской Республики. Доклад рабочей группы Государственного совета по безопасности ЧР. В сб. "ЕС – Россия: проблемы энергетической безопасности. М., РАН ИНИОН 2008, с. 210.

с правителството на Италия за капиталовложения в енергийния сектор на страната. Наред с това тя притежава до 50% от дяловете на газовите компании в Полша, Франция, Унгария, Словакия и България. Общата стойност на нейните инвестиции в тези страни възлиза на 3 млрд. дол.⁹

Според твърдението на един от най-известните специалисти по енергетика, британския проф. Дж. Стърн: “Всички възможни изследвания показват, че няма никакъв начин да намалим съществено зависимостта си от руски газ. Алтернативите, доколкото ги има, ще дойдат след 4 до 20 години и ще струват десетки милиарди евро.”¹⁰ Основните конкуренти за доставка на енергоносители от изток на европейския континент в днешно време са северното и южното направление – газопроводите “Северен поток” и влизащите в пряко противоборство “Южен поток” и “Набуко”.

Европейските газопроводи – алтернативи и съперничество

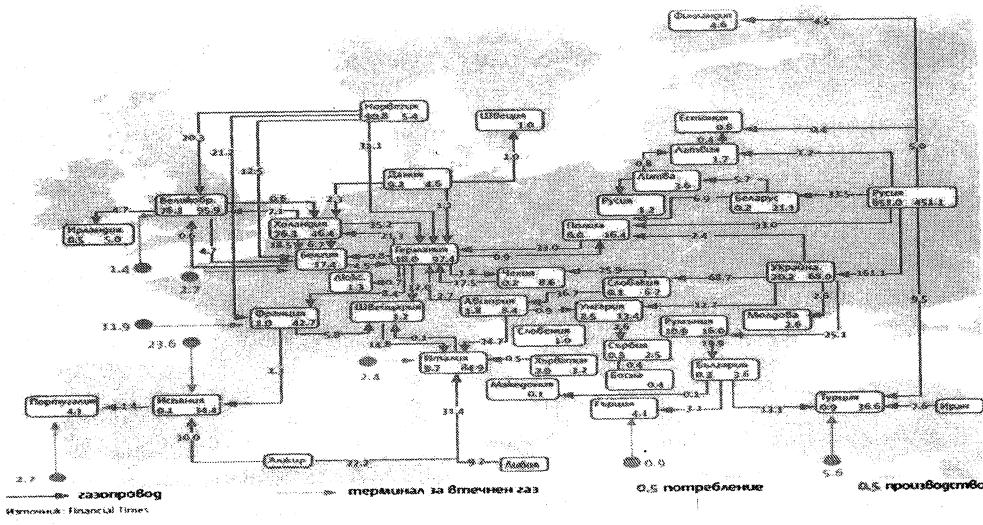
Проектът за съоръжаване на северноевропейския газопровод се превърна в един от основните дългосрочни стратегически приоритети на Русия и представлява принципно нов маршрут за газовия експорт на континента. Със сухопътна част с дължина 917 км. от Тюменска област до терминал във Виборг и подводна – 1819 км. по дъното на Балтийско море до германското пристанище Грайфсвалд неговата пропускателна способност ще достигне след пълното изграждане на двете основни тръби до 2012 г. 55 млрд. куб. м. годишно, заобикаляйки несигурните територии на Украйна, Беларусия и Полша. През 2006 г. в швейцарския град Цуг бе регистрирана компанията Nord Stream AG, която ще бъде оператор на тръбопровода, известен още като Северноевропейски. Мажоритарен дял от 51% в съвместната компания има руският гигант Газпром, а останалите 49% си поделиха по равно германските Wintershall Holding на BASF и E.ON. Ruhrgaz – дъщерна на добре познатата и в България E.ON. През лятото на 2008 г. в Nord Stream AG влезе четвърти акционер – холандската фирма Gasunie. Така делът на Газпром се запази, двете германски компании останаха с по 20%, а холандците получиха 9%. По оценки на компанията след пускането в експлоатация на тръбопровода “Северен поток” недостигът на газ в Европа, който се очертава до 2025 г. да достигне 195 млрд. куб. м., ще се съкрати с една четвърт. Общата стойност на проекта се оценява на 7,5 млрд. евро, предвидени да се изплатят за 20 години.¹¹ Така Европа ще увеличи енергийната си сигурност.

⁹ International Herald Tribune 2004, Oct. 7.

¹⁰ Застраховка “Газ”. “Капитал” 16.01.2009.

¹¹ Димитров Пл. Газопроводът Северен поток – слав от икономика и геополитика. 12.01.2008; <http://www.ipo.bg>

Газовите потоци в Европа

Днес Северноевропейският газопровод се счита за един от най-значителните коридори за пренос на природен газ в Европа и за първостепенен пряк път за транзита от Русия в Германия. Отрежда му се роля на основно свързващо звено със системата на енергоснабдяване на Западна Европа в дългосрочна перспектива. В бъдеще се предвижда свързването на “Северен поток” с BBL (Balgstrand-Bacton Line), свързващ крайбрежията на Холандия и Великобритания за преки доставки на руски газ. Еврокомисията подкрепи проекта за строителство на този газопровод, определяйки му статут TEN (Трансевропейска мрежа). Неговата реализация обаче среща съпротивата на държави от Централна и Източна Европа, през които минават транзитни тръбопроводи, и особено агресивната реакция на страните, чиито територии ще бъдат заобиколени.

Още с обявяването на проекта “Северен поток“ Полша и прибалтийските републики го подложиха на мощна политическа атака, тъй като за тях той означава загуба на транзитни такси и на геополитическо влияние. През 2006 г. тогавашният полски военен министър Радослав Шикорски (сега министър на външните работи) в прав текст сравни проекта Северен поток с пакта Молотов – Рибентроп, което предизвика бурното негодувание на германските политици. Предвиждайки отрицателната реакция на Полша, Литва, Латвия и Естония, инициаторите на проекта Северен поток проектираха трасето така, че то да не минава през техните териториални води, а малко по-на север – през крайбрежните зони на Финландия, Швеция и Дания. Затова единствена възможност за съпротива на поляците и прибалтийците остана Европейският съюз. Тук обаче техните протести бяха парирани от Германия, която е най-голямата страна в ЕС и внася най-много пари в неговата хазна. Освен това

включването на холандски акционер и на редица подизпълнители от други европейски страни интернационализира проекта за тръба през Балтийско море и го извади от тесните рамки на двустранната руско-германска сделка. На практика по новото съоръжение ще се доставя газ не само за Германия, но и за Холандия, Белгия, Франция, Великобритания, Чехия. И ако "Южен поток" остро се конкурира с подкрепения от ЕС газопровод "Набуко", то "Северен поток" няма алтернатива. Тръбата през Балтийско море ще се захранва със суровина предимно от руските находища в северните полярни зони и в този смисъл няма да отнема газ от Централна Азия, който евентуално би могъл да се насочи към "Набуко". Новият балтийски газопровод по-тясно ще обвърже Русия с ЕС и ще промени геополитическия облик на Северна Европа.

Сложен възел от противоречия се формира около проекта "Южен поток", който бе пореден политически опит на Русия да заобиколи несигурната транзитна територия на Украйна. Началото му бе поставено през юни 2007 г. с подписването на споразумение между Газпром и италианската компания ЕНИ и предвиждаше прокарването на подводна тръба с дължина 900 км. от руската станция Береговая по дъното на Черно море до Варна и сухопътни разклонения до Северна Италия през Сърбия, Унгария и Словения с продължение до Австрия, а също до Южна Италия – през Гърция и Йонийско море. В началото на 2009 г. и Хърватия изяви своето желание да участва в проекта, чийто първоначален замисъл бе да измести предвиданото продължение на "Син поток" от Турция през България и Румъния до Унгария. Обявената пропускателна способност от 31 млрд. куб. м. годишно впоследствие бе повишена до 47 млрд. с цел повишаване на неговата привлекателност, в резултат на което общата му стойност нарасна от 11 до 24 млрд. евро и го превърна в най-скъпия енергиен проект за Европа.¹²

В България в съответствие с постигнатата договореност от януари 2008 г. собствеността върху компанията, която ще изгради и експлоатира газопровода на територията на страната, както и върху самия газопровод, ще бъде поделена по равно между българската държавна компания "Булгаргаз" и руската "Газпром". Дружеството ще е българско юридическо лице, следователно и данъците ще се плащат в страната. Булгаргаз ще инвестира около 200 млн. евро в изграждането на газопровода. Капитализацията на тези средства се очаква да бъде около 700 млн. евро. По първоначална оценка на българската страна инвестицията в изграждането на газопровода на наша територия ще струва около 1.4 млрд. евро. Очакваната норма на печалба ще трябва да възвърне инвестицията за 15 години. Само при изграждането, освен влизането на тези средства в

¹² Прогнозната стойност за "Южен поток" – 24 милиарда евро. 9.02.2009. Politics.bg; Българският политически портал. <http://news24.bg/novini-20555>

българската икономика и създаването на работни места, се очаква в бюджета да дойдат постъпления от ДДС в размер на около 220 млн. евро. Изграждането на газопровода ще донесе нови работни места и нова инфраструктура на страната, в това число и подземни газохранилища. “Южен поток” ще гарантира надеждни дългосрочни доставки на газ за България и ще даде възможност страната да удвои годишното си потребление – от сегашните 3 млрд. на 6 млрд. куб. м. Преките доставки от Русия по газопровода ще удовлетворяват до 100% българските газови потребности и в случай на форсмажорни обстоятелства.¹³

Друг неблагоприятен аспект на проекта е, че Балканите се превръщат в арена на противоборство на конкуриращи се енергийни проекти, използвани за политически натиск и засилване на влиянието на основните геополитически сили. В края на миналата година Русия заяви евентуална възможност за отклонение на маршрута на “Южен поток” от България към Румъния. Също така тя предяви претенции за придобиване на собственост и ползване на съществуващата газопрееносна мрежа на наша територия за целите на проекта. От своя страна САЩ и ЕС поставят ударение върху осъществяването на “Набуко” като средство за противопоставяне на руските инициативи и намаляване на риска от крайна енергийна зависимост.

Старт на замисления като антируски мегапроект бе даден с учредяването през 2004 г. на консорциума Набуко Газ Пайплайн Интернешънъл с акционери OMV (Австрия), МОЛ (Унгария), Трансгаз (Румъния), Боташ (Турция) и Булгаргаз и последващо присъединяване през 2008 г. на компанията RWE (Германия) с равни дялове в чувствително нарастващата обща стойност от първоначалните 4,5 млрд. до настоящите 8,5 млрд. евро. Първият етап на газопровода с маршрут от турския район Ерзурум през територията на България, Унгария, Източните Балкани до Баумгартен (Австрия) с дължина 3400 км. трябва да бъде въведен в експлоатация през 2013 г. с начален капацитет от 8 млрд. куб. м. годишно, а вторият ще стартира от 2014 с изграждането на съоръжения и компресорни станции на турско-грузинската и турско-иранската граница с разчет достигането на пропускателна способност от 31 млрд. куб. м. В коментар за възможностите на проекта европейският комисар по енергетиката Андрис Пиебалгс заяви: “В следващите 20 години ежегодната необходимост на ЕС от природен газ ще се увеличи с още 200-300 млрд. куб. м. и за нейното удовлетворяване ще ни са нужни поне седем тръбопровода като “Набуко”.¹⁴

На провения се в края на януари 2009 г. в Будапеща форум на високо равнище за бъдещето на “Набуко” бяха изтъкнати две основни

¹³ Проектът “Южен поток” ни носи още гориво и дивиденди. “Пари”, 21.1.2008 г.

¹⁴ Nabucco gas pipeline is approved. BBC Business News, 2006 June 27.

предизвикателства пред неговата реализация – договорите с доставчиците и транзитното споразумение с Турция. Само Азербайджан засега е декларира готовност да предостави газ на “Набуко”, ако ЕС се съгласи да плати на Баку конкурентна на “Газпром” цена за синьото гориво. Суровината, която страната може да осигури обаче, не е достатъчна да запълни газопровода. Ирак – друг потенциален доставчик, е изразил готовност да осигурява по 5 млрд. куб. м. газ годишно, а Египет – между 2 и 3 млрд. куб. м. Туркменистан също е страна, към която “Набуко” гледа с надежда. За да може обаче новият тръбопровод да получава туркменски газ, една от възможностите е той да бъде удължен и положен по дъното на Каспийско море – нещо, което в момента е невъзможно поради териториалните спорове за морските граници между страните в региона. Друг вариант е туркменският газ да се втечнява и превозва с кораби до “Набуко”, където отново да бъде обърнат в газообразно състояние, за да потече по тръбопровода. Това засега е икономически нерентабилно решение. Иран – страната с вторите най-големи доказани газови находища в света, вече изяви желание да продава газ на “Набуко”, но поне засега изобщо не влиза в сметките като потенциален доставчик заради проблемите около спорната иранска ядрена програма. А след като Русия договори да закупува целия добиван от Узбекистан газ, вариантите за доставчици намаляха още повече.

Ключов проблем остава позицията на Анкара да задържа 15 на сто от суровината като транзитна такса, както и централата на консорциума, който ще оперира тръбата, да бъде базирана в Турция. Освен това премиерът Реджеп Тайип Ердоган обвърза подкрепата за “Набуко” с отварянето на глава “Енергетика” в преговорите за присъединяване към ЕС. Андрис Пиебалгс заяви, че Брюксел може да осигури само 200 млн. евро за стартирането на проекта, а 25% от общото му финансиране може да поеме Европейската инвестиционна банка.¹⁵

Направеният анализ показва, че и през следващото десетилетие Русия ще продължи да преобладава като основен доставчик на европейския газов пазар. Пазарната глобализация ще послужи като допълнителен стимул за по-нататъшната диверсификация на руските доставки. По силата на обстоятелствата Русия може да стане ядрото за формиране на трансконтинентална газоснабдителна система, обхващаща по-голямата част от евразийското пространство. А разширяването на интеграцията на тръбопроводната инфраструктура между ЕС и страните основни доставчици на енергоносители извън общността ще бъде основното звено за бъдещото осигуряване на потребностите от природен газ в Европа.

¹⁵ ЕС ще финансира започването на “Набуко”. “Дневник” 28 януари 2009.